

1748

1838

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ТРУСОВА Світлана Миколаївна

НБ НПУ

імені М.П. Драгоманова

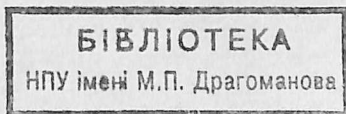
100310560

УДК 159.922.8: 37.032

СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРОФІЛАКТИКА
СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ І ЮНАЦТВА

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2000

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти та науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Говорун Тамара Василівна, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, доцент кафедри психології та педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Максимова Наталія Юріївна, Інститут психології імені Г. С. Костюка, завідувач лабораторії соціально-дезадаптованих неповнолітніх,

кандидат психологічних наук **Зінченко Людмила Миколаївна**, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, доцент кафедри психології.

Провідна установа: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра психології, Міністерство освіти та науки України, м. Дрогобич.

Захист відбудеться 15 червня 2000 року о 14.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова,

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, Київ - 30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 13 травня 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

Приходько Ю. О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Дослідження продиктовано злободенністю проблеми самогубств підлітків та юнаків як в Україні, так і у всьому світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, самогубства вийшли на четверте місце серед причин смерті після серцево-судинних та онкологічних захворювань. Україна знаходиться у першій десятці країн світу за частотою скоєних самогубств. Максимум суїцидальних спроб припадає на вік від 15 до 24 років.

Кризові процеси в економіці та суспільному житті, перехід до ринкових відносин спричинили нову соціальну ситуацію розвитку особистості, утруднили процес засвоєння дитиною соціального досвіду, моральних цінностей та норм поведінки. Неповнолітній, з властивою йому емоційною нестійкістю, імпульсивністю, високою навіюваністю, опинився у складних умовах самовизначення, у ситуації незадоволення значущих соціальних потреб, що породило зростання соціально дезадаптованої поведінки.

В умовах перебудови суспільства процес «соціалізації» неповнолітнього характеризується ослабленням значущості уявлень про базові морально - етичні принципи та бажання служити його віддаленим цілям. Натомість зростають егоцентричні тенденції, підвищуються рівень агресії та жорстокості, прагнення збагатитись матеріальними цінностями, які, на фоні соціальної незахищеності, стають важливішими за життя, призводять до дегуманізації поняття смерті. Таким чином, уявлення неповнолітнього про цінність людського буття та протидію смерті не є психологічно забезпеченим. Позбавлення себе життя іноді стає в один ряд з такими поняттями як «протест», «відмова», «відхід», перетворюючись в один із способів ствердження своєї позиції.

Важливого значення набуває особлива організація соціального спілкування і виховання підлітків і юнаків, яка б забезпечувала їхню соціальну адаптацію та утверджувала безумовну цінність індивідуального існування. Сенситивність підлітків та юнацтва до асиміляції гуманістичних цінностей зумовлює необхідність розробки профілактики самогубств, забезпечення гармонійного розвитку особистості в процесі її соціалізації.

Феномен суїцидальної поведінки підлітків та юнацтва є ще мало дослідженим у вітчизняній психології. Протягом останніх десятиріч він вивчався переважно медичними працівниками на межі психіатрії та патопсихології. Найбільш відомими у цій сфері є роботи А. М. Агадзе, А. Г. Амбрумової, О. М. Вроно, Н. О. Ратиної, О. Г. Трайної, Е. А. Чомарян.

Злободенність проблеми самогубств серед психічно здорової молоді в Україні зумовила зростання інтересу до психологічних досліджень, які проводилися переважно на базі роботи Служби телефонного консультування (О. М. Моховиков). Останнім часом почали з'являтися також окремі дослідження

(Н. М. Бугайова, О. Ю. Донець, В. В. Сулицький), присвячені загальним чинникам суїцидальної поведінки, вивченню ставлення до самогубств у сучасному суспільстві, психологічним особливостям прояву аутоагресії серед засуджених тощо.

Проте застосування психологічних підходів до феномену самогубств серед підлітків та юнацтва в Україні досі не запроваджувалося. Хоча саме суїцидальна поведінка молоді, на наш погляд, найбільш рельєфно висвітлює типові проблеми та специфіку розвитку особистості молодої людини. Психологічний підхід до вивчення самогубств полягає у з'ясуванні внутрішніх причин, які штовхають молоду людину до рішення самовільно піти з життя. Неповнолітній тільки починає свій самостійний життєвий шлях і не має ні достатнього особистісного досвіду переборення труднощів, ні сформованого світогляду, відповідно якому життя будь-якої людини є найважливішою цінністю. Досить часто основні антисуїцидальні установки недостатньо представлені у свідомості підлітка чи юнака і їх потрібно цілеспрямовано формувати. Вчасне втручання у розвиток аутоагресивних намірів сприяє як попередженню самогубств, так і зростанню психічно здорової та гармонійної особистості.

Застосовуючи вихідні положення концепції генетичної психології С. Д. Максименка, можна констатувати, що складність пізнання психологічної природи підліткових самогубств полягає в тому, що вони виступають у трьох різних аспектах: 1) аксіологічному - як вид загальнолюдського знання, передачі досвіду із покоління в покоління; 2) семантичному - як наукове дослідження свідомості і діяльності дітей, схильних до самогубства; 3) прагматичному - як засіб практичного застосування набутих знань.

Невирішеність означеної проблеми як у теоретичному, так і у практичному плані та нагальна необхідність профілактики самогубств серед дітей та молоді у сучасному суспільстві зумовили вибір теми дисертаційного дослідження. Його результати ввійшли складовою частиною до Державної програми профілактики росту суїцидальної активності в Україні, яка розроблялася УНДІ соціальної та судової психіатрії, а також до проектів, що передбачені Національною програмою «Діти України» і здійснені в Українському інституті соціальних досліджень. Роботу виконано у відповідності з програмою науково - дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ: суїцидальна поведінка підлітків та юнацтва.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ: соціально - психологічні передумови виникнення намірів самогубства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ: з'ясування соціальних та психологічних причин виникнення суїцидальної поведінки, обґрунтування ефективних шляхів її попередження.

ГІПОТЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає в тому, що мотивація суїцидальної поведінки неповнолітніх спричиняється порушенням системи потреб та цінностей, внаслідок чого позбавлення себе життя набуває нормативно - значущого смислу. Попередження самогубств серед підлітків та юнацтва стає можливим завдяки педагогічно спрямованій смисловій регуляції поведінки дітей, яка активізує ціннісне ставлення до себе, до інших та до людського буття в цілому.

Для досягнення мети дослідження розв'язувалася низка **ЗАВДАНЬ**:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми суїцидальної поведінки особистості на основі наукової літератури: психологічної, філософської, соціальної та медичної.

2. З'ясувати мотивацію виникнення суїцидальної поведінки у підлітків та юнацтва на основі узагальнення даних експериментального дослідження.

3. Визначити психологічні та соціальні чинники суїцидальної поведінки шляхом апробації адаптованої шкали суїцидальних емоційних станів в рамках широкого соціологічного дослідження

4. Розробити комплекс методик психодіагностування ознак суїцидального ризику для підлітків і юнацтва та систему психолого - корекційних заходів впливу на мотивацію суїцидальної поведінки з метою її дезактуалізації.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ґрунтується на філософських положеннях про взаємовплив і взаємозалежність явищ об'єктивної дійсності; філософії гуманізму, відповідно до якої людина є найвищою цінністю суспільства, принципах "аналізу за одиницями" (принцип виділення вихідного суперечливого відношення, що породжує клас явищ як ціле), історизму (принцип єдності генетичної та експериментальної лінії дослідження), системності (принцип цілісного розгляду психічних утворень) і проектування (принцип активного моделювання, відтворення форм психіки в особливих умовах).

Дослідження базується на основних положеннях сучасної психології про умови виникнення і закони розвитку структур психіки і свідомості. Застосований експериментально-генетичний метод дослідження психічних явищ, що дає можливість розглядати їх з точки зору походження, породження, становлення і перетворення в процесі навчання і виховання людини.

ТЕОРЕТИЧНОЮ БАЗОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ є положення і висновки щодо:

- єдності психіки і діяльності та детермінації психіки соціальними факторами (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, О. М. Леотнт'єв, С. Л. Рубінштейн);
- погляду на людину як на суб'єкт психічної діяльності (К. О. Абульханова - Славська, Б. Г. Ананьев, М. І. Боришевський, П. Р. Чамата);
- розуміння мотивації як внутрішньої рушійної психічного розвитку (М. І. Бобньова, В. М. Мясіщев, В. Г. Осеев, Є. В. Шорохова);

- розуміння вчинку як осередку психічного (О. В. Киричук, І. В. Маноха, В. О. Роменець, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко);

- сутності та закономірностей проявів підліткового і юнацького віку (Л. І. Божович, О. О. Люблінська, І. С. Кон, Н. Ю. Максимова, Н. Н. Толстих, Д. І. Фельдштейн).

Для розв'язання поставлених завдань використовувався МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ, що забезпечує проходження трьох етапів експериментально - генетичного методу: діалектико - логічного аналізу (вивчення та узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду з питань діагностики та профілактики дитячих самогубств); власне формуючого експерименту (фіксовані ситуації спостереження, психодіагностика, анкетування, інтерв'ювання); завершальної контрольної психо-діагностики (тестування, бесіди, ранжування).

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ: Дослідження проводилося на базі психолого - соціологічного обстеження дітей підліткового та юнацького віку Українським інститутом соціальних досліджень (вибірка опитуваних складала 1160 осіб віком від 10 до 18 років, серед них 49% жіночої та 51% чоловічої статі) та психологічного вивчення 50 учнів десятих класів ЗОШ № 73 м. Горлівки Донецької області.

НАУКОВА НОВИЗНА дослідження:

- вперше розроблено та апробовано комплекс методичних засобів, які дали змогу визначити соціальні та психологічні передумови суїцидальної поведінки підлітків і юнацтва;

- виявлено зв'язки між особливостями формування суїцидальної поведінки та структурою ціннісно - мотиваційної сфери особистості неповнолітнього, що допомогло встановити поведінкові індикатори ризику суїциду;

- теоретично та методично оновлено підхід до профілактики та психокорекції суїцидальної поведінки підлітків та юнацтва, який полягає в своєчасному виявленні суїцидонебезпечної групи дітей та активізації у них ціннісно - смислового ставлення до індивідуального буття.

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ дослідження полягає у тому, що феномен самогубства розглянуто з позицій генетичного та системного підходів сучасної психології, коли суїцидальна поведінка вивчається як вчинкова активність та як процес створення понять за принципом смислового розрізнення. Охарактеризовано та поглиблено розуміння мотиваційної структури суїцидальної поведінки підлітків та юнацтва. Розкрито психологічну сутність генезису виникнення та попередження суїцидальних намірів. Отримані дані дають змогу глибше осмислити процес розвитку соціальних та психологічних передумов самогубств неповнолітніх.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ дослідження визначається його безпосередньою орієнтацією на психодіагностику та профілактику підліткових та юнацьких самогубств у державних закладах середньої та вищої освіти. Одержані дані дозволили розробити диференційовані методичні рекомендації з первинної, вторинної та третинної профілактики суїцидальної поведінки серед дітей та молоді.

Наукові результати та розробки, отримані дисертантом, можуть бути використані у практичній діяльності центрів соціальних служб для молоді, притулків для неповнолітніх, дитячих закладів інтернатного типу.

Результати дисертації **впроваджено** у наукові програми, які розроблялися за участю дисертанта протягом 1997 - 1998 років в Українському інституті соціальних досліджень на замовлення Міністерства України у справах сім'ї та молоді в межах Національної програми «Діти України» за напрямками: «Проблеми соціальної захищеності дітей в умовах ринкових реформ», «Жорстоке ставлення до дітей та знуцання над ними як соціальна проблема», «Соціально - психологічні проблеми дитинства в сучасному українському селі», «Соціально - психологічне самопочуття дітей з шахтарських сімей», «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину».

Дисертант також є співавтором Державної доповіді «Про становище дітей в Україні за підсумками 1997 року» та Періодичної національної доповіді про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини.

Теоретичні та практичні розробки дослідження апробовані як складова частина вузівської підготовки шкільних психологів за програмою спецкурсу «Дитячі суїциди та їхня психопрофілактика» (що підтверджується довідкою кафедри психології та педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 19 травня 1999 року).

ОСОБИСТИЙ ВНЕСОК дисертанта в опублікованих у співавторстві роботах полягає у викладенні наукових положень, здобутих у дисертації щодо суїцидальної поведінки підлітків та юнацтва, у адаптації та застосуванні «шкали суїцидальності» у рамках широких соціологічних досліджень. Соціально - психологічні причини суїцидального ризику були простежені дисертантом також в психологічному дослідженні феномену щастя сільських дітей та їхніх однолітків з шахтарських сімей. На основі виявлених факторів суїцидальної поведінки дисертантом одноосібно розроблено та апробовано тренінгові заняття, спрямовані на профілактику дитячих самогубств в інтернатних закладах України.

ВИРОГІДНІСТЬ основних положень та висновків дослідження забезпечена застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, аналізом значного обсягу теоретичного та емпіричного матеріалу, застосуванням

математичної статистики до обробки результатів дослідно - експериментальної роботи.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ здійснювалася в доповідях та виступах на міжнародних науково - практичних конференціях: «Вона та він у змісті гуманітарної освіти: погляд у третє тисячоліття», що проводилася Тернопільським педагогічним університетом імені В. Гнатюка 11-13 травня 2000 року, «Аутодеструктивна поведінка: діагностика, корекція, профілактика», яка була організована Київським інститутом внутрішніх справ та УНДІ соціальної та судової психіатрії 14 - 15 травня 1998 року; на науково - практичній студентській конференції, яка відбулася у 1998 році у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова; на конференції за підсумками науково - дослідницької роботи студентів за 1997 - 1998 навчальний рік, що проводилася Донецьким інститутом психології та підприємництва; на конференції за підсумками наукової роботи студентів за 1997 - 1998 навчальний рік, організованої у Горлівському державному педагогічному інституті іноземних мов.

Результати дослідження **висвітлено** у 10 друкованих працях, з них 8 написано без співавторів, у тому числі: 1 розділ монографії, 4 статті у провідних наукових фахових виданнях, 2 статті у збірниках наукових праць, 1 розділ методичних рекомендацій.

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ: Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що закінчуються висновками, підсумкових висновків, списку 249 використаних літературних джерел, з них 89 - іноземною мовою, і 12 додатків на 50 сторінках. Робота викладена на 200 сторінках машинописного тексту і містить 14 таблиць на 11 сторінках та 10 рисунків на 8 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету, предмет, об'єкт, гіпотезу і задачі дослідження, викладено його теоретико - методологічні засади та виокремлено методичні засоби. Розкрито наукову новизну роботи, її теоретичне значення та практичну цінність, вказано напрямки апробації та впровадження результатів дослідження з зазначенням особистого внеску дисертанта.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ «Теоретичні та експериментальні підходи до вивчення феномену самогубства» проаналізовано соціальні та психологічні аспекти проблеми суїцидальної поведінки, пресуїцидальні фактори підліткових та юнацьких самогубств, засоби діагностики та профілактики суїцидальної поведінки неповнолітніх.

В дослідженні розкрито історію розвитку трактування самогубства представниками окремих зарубіжних теорій особистості (соціологічний підхід

Е. Дюркгейма, психоаналітичний - К. Менінгера, З. Фрейда, К. Юнга, неофрейдистський - А. Адлера, Е. Фромма, К. Хорні) та вітчизняною суїцидологічною школою, що будує концепцію суїцидальної поведінки переважно на теорії предметної діяльності, розробленої О. М. Леонт'євим, С. Л. Рубінштейном, П. Я. Гальперінім, Г. С. Костюком.

Зазначено, що в теорії та практиці суїцидології панує традиційний підхід до вивчення феномену самогубства (А. Г. Амбрумова, О. М. Вроно, О. Г. Жезлова, В. П. Ларічев, Е. А. Чомарян), який полягає у дослідженні психологічних особливостей та умов життя індивідів, які скоїли суїцидальну спробу, або у систематизації інформації, отриманої з залишених жертвами суїциду передсмертних записок, щоденників тощо. Такий підхід визнано нами недостатнім для визначення соціальних та психологічних передумов суїцидальної поведінки, оскільки залишається непізнаним ціле коло психологічних проблем. Серед них: неможливість визначення психологічних особливостей суїцидента у пресуїциді шляхом механічного переносу психодіагностичних даних, отриманих після здійснення ним спроби самогубства; відносна приблизність, умовність психологічного анамнезу, отриманого шляхом вивчення близького оточення загиблого; поширеність соціальних міфів щодо самогубства і смерті в цілому, які значною мірою опосередковують оцінку особистості самогубця найближчим соціальним оточенням; брак можливості об'єктивного визначення справжньої мотивації самогубства шляхом аналізу поведінки жертви суїциду через притаманну їй звужену свідомість в стані афекту.

Оскільки суїцидологія ще не виробила єдиного тлумачення поняття самогубства, ми дійшли висновку про доцільність застосування методології генетичної психології (С. Д. Максименко) до вивчення феномену суїцидальної поведінки. Згідно з її засадами схильність до самогубства має вивчатись з точки зору: а) об'єктивних процесів зародження; б) причин походження; в) становлення в життєвих процесах; г) функціонування; д) відновлення чи відродження. На наш погляд, реалізація експериментально - генетичного підходу в дослідженні самогубств дає змогу не просто констатувати їх емпіричні прояви, але й активно їх пізнавати та прогнозувати в особливих умовах.

Виходячи з вчинкового смислу психологічних феноменів (О. В. Киричук, І. В. Маноха, В. О. Роменець, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко), самогубство варто розглядати як вчинок, спрямований на позбавлення себе життя, а суїцидальну поведінку - як вчинкову активність, що складається з ситуаційного конфлікту, спрямованості суб'єкта на певну зміну ситуації, наявної боротьби мотивів, яка розв'язується у вчинковому акті, та феномену післядії у випадку суїцидальної спроби. Таким чином, категорія мети була прийнята нами

важливим критерієм розподілу самогубств на справжні, демонстративно - шантажні, самотравмування та нещасні випадки.

Зазначається умовність розподілу дитячих самогубств на дійсні та демонстративно - шантажні, оскільки поведінці неповнолітніх, у порівнянні з суїцидальними вчинками дорослих, притаманні відсутність чи недовготривалість та нестійкість потягу до смерті, недостатність усвідомлення скінченності життя, «перенаграність» демонстрацій без реальної мети позбавлення себе життя, коли спроби закінчуються трагічно через некомпетентність в оперуванні засобами самогубства.

Узагальнення дослідних даних з проблеми мотивації самогубств (В. Н. Козідубова, В. П. Ларічев, О. М. Моховиков, В. О. Тихоненко) дало нам змогу дійти висновку, що суїцидальну поведінку неповнолітніх можуть спонукати всі види мотивів: широкі соціальні, вузькоособистісні, переживання неприємностей тощо. Оскільки дітям та молоді найбільш притаманні суїциди «протесту» та «заклику», мотиваційна структура суїцидальної поведінки підлітків та юнаків була визначена переважно інтерперсональною.

На основі теоретичного аналізу кореляції суїцидологічних чинників з іншими соціально - психологічними показниками життєдіяльності дитини (дослідження М. Долгополова, О. М. Вроно, Т. М. Мішиної, Л. І. Постовалової, Т. В. Самохіної, J. Diller, K. Frandsen, Вг. Hafen, R. Litman, M. Shaffii), ми встановили, що приблизно половина мотивів підліткових самогубств відносяться до сфери родинного життя. Причиною можуть бути втрата батьків через розлучення або смерть, емоційна відчуженість членів родини, тривалі конфлікти поміж батьками, гіперопіка і гіперконтроль, фізичне чи сексуальне насильство над неповнолітнім тощо.

На основі аналізу паттернів суїцидальної поведінки підлітків та юнаків (О. Р. Арнольд, М. З. Дукаревич, М. С. Занадворов, О. С. Слуцький, Ch. Corr, E. Shneidman, K. Slimak, L. Whitaker) вдалося з'ясувати, що невдоволеність неповнолітнього своїм життям, як правило, проявляється в його життєдіяльності на трьох рівнях: афективному, когнітивному та поведінковому. Переживання емоційної ізолюваності, афективної напруженості, амбівалентності почуттів, депресивності (афективний рівень), крайнього ступеня негативізму по відношенню до себе, а також стресозумовленого звуження мислення, втрати смислу життя, романтизації смерті (когнітивний рівень) та послаблення навчальної та інших видів діяльності, дарування особистих речей, незвичні зміни у поведінці, віддалення від близьких (поведінковий рівень) можуть бути ознаками безпорадності, безнадійності та безцільності існування неповнолітнього, що стає спонукою до самогубства.

Ми дійшли висновку, що більшість існуючих засобів діагностики суїцидальної поведінки спрямована на ретроспективний аналіз суїцидального періоду

(відокремлення типів ситуаційних реакцій особистості на фрустрацію її важливих потреб) та на дослідження психологічного стану особистості у постсуїциді (за факторами тривожності, агресивності і аутоагресивності), що у поєднанні з методом бесіди вважається ефективним засобом профілактики можливих суїцидальних дій.

На наш погляд, дійовою профілактикою є не стільки діагностування стану гострої кризи, скільки вчасне визначення тих особливостей мотивації особистості, що призвели до неї. Згідно розробленій нами концепції дослідження психологічних передумов суїцидальної поведінки підлітків та юнацтва вирішальними причинами здійснення самогубства є негативне ставлення до свого життя (негативна «Я-концепція») та ціннісно - позитивне ставлення до смерті (при надмірних почуттях безпомічності, безнадійності, безцільності існування смерть бачиться єдиним можливим виходом і набуває позитивного смислу). Відповідно, психологічне дослідження «Я-концепції» та ціннісно - мотиваційної сфери особистості неповнолітнього дає змогу визначити ймовірність виникнення в нього суїцидальної поведінки.

У дослідженні проаналізовано зарубіжний досвід з профілактики дитячих самогубств, які спрямовані переважно на діагностику симптоматики потенційного самогубства та розробку освітніх програм з питань вчасного визначення «групи ризику», осмислення нею феномену смерті, запровадження заходів первинної допомоги (J. Leder, I. McNeil, N. Rosenthal, Ch. Ross, E. Shneidman), що дозволило внести свою частку до розробки превентивних програм в Україні.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ «Визначення соціальних та психологічних передумов суїцидальної поведінки підлітків і юнаків» досліджено мотивацію суїцидальної поведінки та психологічні характеристики особистості неповнолітніх з «суїцидонебезпечної групи» (до зазначеної «групи ризику» відносяться неповнолітні, що мають симптоми соціальної дезадаптації, які формують психологічну готовність до суїцидальної поведінки).

Комплексне психологічне дослідження проводилося за такими напрямками: порівняння особистісних властивостей та особливостей життєдіяльності «благополучних неповнолітніх» та неповнолітніх «групи ризику», що були відокремлені методом опитування за адаптованою «шкалою суїцидальності» (розроблена Ленінградським НДІ ім. В. М. Бехтерева) в рамках широкого соціологічного обстеження (репрезентативна вибірка включала 1160 осіб: 49% жіночої і 51% чоловічої статі; довірчий інтервал для середніх значень відсоткових показників не перевищував 2,5%); психологічне дослідження за комплексом методик у поєднанні з обстеженням двох юнок, які були врятовані після здійснення суїциду; апробація розробленого комплексу методик у встановленні параметрів

ризикую виникнення суїцидальної поведінки неповнолітніх (обсяг вибірки - 50 учнів десятих класів, з них 52% жіночої і 48% чоловічої статі).

Дослідження дозволило визначити систему соціогенних потреб, фрустрованих у підлітків «групи ризику». Встановлено, що невдоволені потреби безпеки та захисту в колі батьківської сім'ї виникають у дітей «груп ризику» значно частіше, ніж у «благополучних». Вони проявляються у труднощах спілкування з батьками (наприклад, серед «дітей, що втрачають бажання жити», мають проблеми у спілкуванні: з батьком - 10,4% у порівнянні з 2,9% «благополучних дітей»; з мамою - 9,1% і 3,9%, відповідно), у неприйнятті батьківської системи цінностей та способу життя (ті, хто відчуває себе самотніми, значно менше бажають жити так, як духовно живуть їхні батьки, ніж «благополучні діти»: відповідно, 31,0% і 41,0%), у відчутті безпорадності, безпомічності, відчуженості від рідних у скрутних ситуаціях. Отже, чинник духовного життя батьківської сім'ї може слугувати суїцидопровокуючим або виступати джерелом психологічної підтримки дитини у період кризи. Важливим у попередженні суїцидальної поведінки підлітків та юнаків виявився чинник материнської допомоги та підтримки. Було встановлено, що серед тих неповнолітніх, хто зовсім не спілкується з мамою, більше «суїцидентів», ніж в інших групах дітей.

Встановлено, що підвищена конфліктність стосунків дітей «групи ризику» з близьким оточенням, відсутність поваги та визнання до них з боку друзів вказують на фрустрованість потреби приналежності до референтної групи. Незадоволеність емоційними контактами зі значущими іншими, відчуженість від групи однолітків спонукають виникнення у підлітків та юнаків почуттів самотності, нікчемності, що призводить до неадекватної самооцінки, браку самоповаги та самодостатності.

Такий стан загострює невдоволена потреба уваги та любові з боку оточуючих. Дослідження встановило, що діти «групи ризику» переважно не знають, про який подарунок вони мріють (44,6% у порівнянні з «благополучними» дітьми), не можуть усвідомити своє бажання. На нашу думку, в основі такого «незнання» є відчуття неповнолітнім своєї малоцінності, «невартості» такого подарунка навіть у мрії або усвідомлення ним відсутності близької людини, яка б могла цю мрію здійснити.

При вищезазначених умовах життя дітей «суїцидонебезпечної групи» встановлена нами фрустрація потреби впевненості у наступному дні є цілком зрозумілою. Згідно дослідним даним, потенційні суїциденти втрачають впевненість у майбутньому, ставляться до нього із застереженням або страхом (серед тих, хто «втрачає бажання жити», таких 14,9% у порівнянні з 4,6% з поміж «благополучних дітей»; серед тих, хто «не розраховує на допомогу близької

людини», 14,3% у порівнянні з 4,7% у «благополучних дітей») та внутрішньо живуть переважно минулим.

Психологічне дослідження особливостей когнітивного, емоційного та оцінково - вольового складових «Я - концепції», які проявляються у станах самотності, беззмистовності існування, переживанні безнадійності, нікчемності, агресивних тенденцій, тривожності як ціннісно - мотиваційної структури особистості неповнолітніх «групи ризику» у порівнянні з «благополучними» дітьми, довело, що з суїцидальним ризиком корелюють:

- такі показники «Я - концепції» особистості як внутрішня конфліктність, значна розбіжність між «Я реальним» та «Я ідеальним», низька самоцінність, постійне самозвинувачення, негативне віддзеркалене ставлення до себе;

- такі емоційні стани як самотність, безнадійність та беззмистовність існування, переживання почуття провини;

- спрямованість неповнолітнього не на теперішнє чи майбутнє, а на минуле. Життя минулим та страх майбутнього - важливі характеристики такої спрямованості;

- самотність, відчуженість від однолітків, ізольованість у класному колективі та позашкільних дитячих об'єднаннях (формальних чи неформальних);

- незвична для підліткового та юнацького віку ієрархія цінностей, яка вказує як на витіснені потреби, так і на потреби, фрустрація яких найімовірніше буде спонукати мотивацію самогубства. Так, учні з «групи ризику» цінують особистісну свободу більше ніж любов, тому відчуття браку свободи, всілякі заборони немотивованого характеру з боку оточуючих дорослих або табу можуть призвести до протестної поведінки у формі суїциду. В цілому, неповнолітні з «групи ризику» віддають перевагу цінностям міжособистісних стосунків (чуйність, терпимість, чесність, відповідальність), у той час як «благополучні» неповнолітні обирають індивідуальні цінності (тверда воля, самоконтроль, освіченість, свобода), що вказує на підвищений ризик виникнення аутодеструктивних дій при фрустрації потреб у спілкуванні, любові та приналежності до певної групи;

- ціннісно - позитивне ставлення неповнолітнього до смерті. Дослідження встановило, що учні «групи ризику» недостатньо усвідомлюють скінченність людського існування, часто романтизують смерть та захоплюються ідеями безсмертя, в той час як представники «благополучної» групи підкреслюють обмеженість життя або зовсім не виявляють зацікавленості питаннями смерті.

Результати дослідження показали, що фрустрація системи соціогенних потреб, зокрема безпеки та захисту, приналежності та любові, самоповаги та поваги інших, зумовлює такі зміни в ціннісно - мотиваційній структурі особистості, коли життя втрачає цінність, а смерть набуває нормативно - значущого смислу. Якщо така особистісна диспозиція поєднується з традиціями спільноти, які провають

суїцидальну поведінку через поширеність моделей аутоагресії та депресивних почуттів, неповнолітній стає схильним до здійснення самогубства.

У ТРЕТЬОМУ РОЗДІЛІ «Профілактика та психокорекція суїцидальної поведінки підлітків і юнацтва» представлена загальна характеристика апробації заходів психопрофілактики дитячих самогубств; розкрита необхідність первинної профілактики дитячих самогубств у системі шкільної освіти та особливостей профілактичних заходів у постсуїциді; обґрунтована ефективність застосування у профілактиці самогубств психологічних тренінгів; показані шляхи психологічного впливу на ціннісні позиції підлітків та юнаків і доведена доцільність зміни мотиваційно - ціннісної структури особистості неповнолітнього через активізацію осмислення вартості, найвищої цінності індивідуального буття. З урахуванням загальних психологічних особливостей розвитку підлітків та юнаків і встановлених нами конкретних характеристик особистості, актуалізація яких в ситуації фрустрації задоволення значущих соціальних потреб неповнолітнього формує психологічну готовність до суїцидальної поведінки, визначені напрямки профілактики дитячих самогубств і адекватні їм засоби:

- вчасна психологічна діагностика «суїцидонебезпечної групи» неповнолітніх, що враховує як порушення афективної, когнітивної та поведінкової складових функціонування особистості, так і соціальну ситуацію розвитку дитини (доцільні заходи вивчення історії родинних стосунків, спадковості, психодіагностичне обстеження збочень у особистісному розвитку, спостереження за поведінковими ознаками суїцидальної поведінки, аналіз змін у відносинах з однолітками, вчителями тощо);

- психологічна корекція суїцидальної поведінки неповнолітніх як діяльність щодо виправлення особливостей психічного розвитку, які за прийнятою системою критеріїв не відповідають «оптимальній моделі» здорової й гармонійної особистості (доцільна організація циклу індивідуальних і групових бесід, психологічного тренінгу, «корекційних ігор», зустрічей з людьми, які досягли соціального успіху, професійного самовизначення);

- закріплення сформованих особистісних новоутворень, що складають «антисуїцидальну мотивацію», через організацію підтримки мікросередовища: родини, групи однолітків, школи (формування сприятливого психологічного клімату у класному колективі, корекція сімейних стосунків, підвищення рівню психологічних знань батьків і вчителів тощо).

Психологічний тренінг як форма спеціально організованого спілкування, протягом якого вирішуються питання розвитку особистості, формування комунікативних навичок, розширення діапазону можливих способів поведінки неповнолітніх у важких для них ситуаціях, надання психологічної допомоги і підтримки, які дозволяють

«знямати» стереотипи і вирішувати особистісні проблеми учасників, виявився ефективним психологічним інструментарієм.

Встановлено, що групова форма занять створює умови антисуїцидальної мотивації неповнолітніх шляхом усвідомлення учнями типовості своїх проблем, більшого прийняття своїх індивідуальних особливостей та особистості іншої людини, підвищення згуртованості класного колективу й оновлення системи групових цінностей, закріплення позитивних зрушень, що сталися протягом навчальних занять, у реальному житті учнів.

Дослідження довело, що психокорекція афективних, когнітивних та поведінкових передумов суїцидальної поведінки неповнолітніх відбувається завдяки вправам, спрямованим на активізацію та відреагування учнями почуттів туги, образи, злості, ніяковості, розчарування, безпомічності, самотності; навчання учнів позитивній оцінці себе, прийняттю своїх негативних якостей, вмінню ставитися до себе з любов'ю і турботою; усвідомлення учнями динаміки змісту мотивів поведінки протягом життя та формування особистісної відповідальності за життєві події.

Встановлено, що незвичні особистісні завдання, коли старшокласники мають «зустрічатися» з образом своєї уявної смерті, є важливим чинником профілактики самогубств. Моніторинг впливу цих завдань на самосвідомість учнів свідчить про своєрідний ефект оновлення відчуття радості буття з погляду скінченності свого існування, усвідомлення необхідності зміни пріоритетів у власній системі цінностей, вміння обстоювати своє право на життя. У розділі експериментально доведена ефективність розроблених психокорекційних вправ у подоланні соціально - психологічних умов виникнення суїцидальної поведінки підлітків та юнаків.

Як засвідчили результати психодіагностичних зрізів за комплексом методик, у експериментальному класі, у порівнянні з контрольним, значно зменшилася кількість десятикласників, які склали «групу ризику», та, відповідно, зросла «благополучна» група неповнолітніх, про що засвідчує динаміка середнього рангу (рис.1).

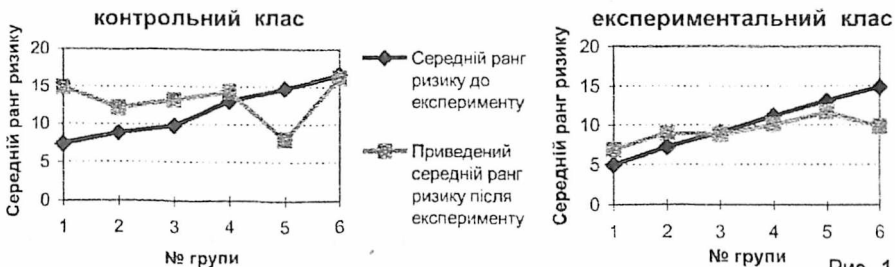

Рис. 1. Динаміка рангів ризику під впливом психокорекційних вправ

Згідно статистичних обрахунків, у старшокласників експериментального класу знизилися показники внутрішньої конфліктності, самозвинувачення, покращився

рівень самооцінки та особистісних домагань, підвищився рейтинг цінності здоров'я, кохання, наявності добрих та вірних друзів, щасливого сімейного життя, чесності, широти поглядів, вихованості, освіченості, чуйності, ефективності у справах, впевненості у собі. Можна з упевненістю сказати, що запропонована система вправ сприяє усвідомленню неповнолітніми цінності свого особистого життя в цілому та умов його збереження.

Встановлено, що профілактика самогубств серед підлітків та молоді повинна опиратися на часову та просторову близькість неповнолітнього до вчинку самогубства (пресуїцид, постсуїцид, втрата близької людини через суїцид). Як засіб первинної профілактики запропоновано систему роботи з батьками, вчителями, підлітками та молоддю у сфері шкільної освіти. Її завданнями є ознайомлення дорослих та дітей з особливостями формування суїцидальної поведінки неповнолітніх, розвінчання міфів стосовно феномену самогубства, акцентування важливості відкритих, теплих, довірливих стосунків у родині та у класному колективі для зниження чинників суїцидального ризику, проведення вчасної психодіагностики суїцидальної мотивації неповнолітніх шкільним психологом.

Серед профілактичних заходів у постсуїциді ми визначили основні психодіагностичні методики, які допомагають з'ясувати соціально - психологічні причини здійсненої спроби самогубства та визначити умови формування антисуїцидальних факторів у середовищі потерпілої людини. Розроблена нами схема бесід з підлітками та юнаками у постсуїциді спрямована на визначення соціальних чинників та психологічних особливостей особистості неповнолітнього, які спричинили аутодеструктивну поведінку.

Психопрофілактичні заняття з учбовим колективом, в якому трапився випадок самогубства, мають бути спрямовані на розуміння неповнолітніми цінності існування кожної людини та актуалізацію гуманного ставлення до всіх, хто знаходиться поруч.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз теоретичних та експериментальних досліджень феномену суїцидальної поведінки засвідчує, що традиційний підхід до вивчення самогубств, спрямований на дослідження особистісних властивостей та умов життя індивідів, які скоїли суїцидальну спробу, та ретроспективний аналіз пресуїцидального періоду, не може дати достатнього розуміння мотивації суїциду, оскільки емоційний стан та система цінностей особистості зазнають значних змін внаслідок здійсненого вчинку.

2. Відсутність єдиного тлумачення поняття «самогубство» та суто психологічного розуміння суїцидальної поведінки як наслідку збожень особистісного розвитку зумовили доцільність застосування системного підходу до феномену підліткових та юнацьких самогубств, в якому погляд на суїцид як на вчинок виявився ефективним при вивченні психологічних та соціальних причин виникнення суїцидальної поведінки неповнолітніх і розробці системи психокорекційних заходів її попередження.

3. Соціальні та психологічні передумови суїцидальної поведінки підлітків та молоді включають чинники найближчого середовища (родина), близького оточення (школа, друзі), етносоціуму та когнітивні, поведінкові особливості життєдіяльності неповнолітнього. Провідними чинниками з сімейного анамнезу є розлучення батьків, смерть одного з них, психологічне неприйняття дитини татом чи мамою, гіперопіка та гіперконтроль, емоційна відчуженість членів родини, конфліктні стосунки.

4. Порівняльний аналіз психологічних особливостей неповнолітніх із «благополучної» та «суїцидонебезпечної» груп, засвідчує фрустрованість в останніх певної системи потреб, а саме - безпеки та захисту в колі батьківської сім'ї, довірливого спілкування з мамою, приналежності до референтної групи, уваги та любові оточуючих, впевненості бодай у наступному дні. Незадоволеність описаної системи потреб руйнує почуття самоповаги та самоцінності підлітка чи юнака, створюючи тим самим ціннісно - негативне ставлення до себе та до свого подальшого існування. Вірогідність виникнення мотивації суїцидальної поведінки актуалізує своєрідне ціннісно - позитивне ставлення підлітка або молодшої людини до смерті.

5. З «суїцидальним ризиком» корелюють такі характеристики «Я - концепції» особистості як внутрішня конфліктність, значна розбіжність між «Я реальним» та «Я ідеальним», низька самоцінність, постійне самозвинувачення, негативно - віддзеркалене ставлення до себе; такі емоційно - психологічні стани як самотність, безнадійність, беззмістовність свого існування, самотність, відчуженість від однолітків; незвична для підліткового та юнацького віку ієрархія цінностей, яка вказує як на витіснені потреби, так і на потреби, фрустрація яких скоріше за все, активізує мотивацію самогубства.

6. Система психокорекційних заходів впливу на мотивацію суїцидальної поведінки підлітків та молоді має здійснюватися шляхом розширення сфери самосвідомості особистості (зміцнення відчуттів самоповаги та любові до себе, розвиток навичок самоаналізу, саморозуміння та саморегуляції); актуалізації нових граней ціннісно - мотиваційної сфери (утвердження вартості індивідуального буття в цілому, акцентування своєрідності та неповторності кожної особистості, формування особистісної відповідальності за майбутнє); переорієнтації ставлень до феномену смерті (усвідомлення скінченності існування та абсурдності навмисного прискорення смерті).

7. Психокорекційний тренінг є ефективним засобом попередження суїцидальної поведінки підлітків та молоді як у загальноосвітніх школах, так і в вищих навчальних закладах. Незаперечною є доцільність форм групової роботи щодо активізації та відреагування психічних станів та переживань, які можуть призвести до аутодеструктивних дій, розширення критеріїв самооцінних ставлень та активізації процесів вольової регуляції, зміни пріоритетів життєвих вартостей та розвитку вміння обстоювати право на своє власне життя.

8. Профілактика підліткових та юнацьких самогубств повинна бути диференційованою в залежності від часової та просторової близькості неповнолітнього до вчинку самогубства (пресуїцид, постсуїцид, втрата близької людини через суїцид) і розподілятися на первинну, вторинну та третинну, відповідно.

Зокрема вимагає подальшої розробки поглиблення і розширення методів діагностики суїцидальної поведінки на ранніх етапах, індивідуальних прийомів роботи з неповнолітніми, котрі уже виявляють схильність до самогубства, а також методичної забезпеченості превентивних програм у системі освіти. Наші подальші дослідження і будуть спрямовані на розв'язання цих завдань.

Зміст дисертаційної роботи відображено в таких публікаціях:

1. Трусова С. М. Психологічні складові відчуття щастя сільськими дітьми (VII розділ монографії) // Соціально - економічні проблеми дитинства в сучасному українському селі / Авторський колектив: Л. С. Волинець, А. Г. Зінченко, І. Б. Іванова, Н. М. Комарова, І. В. Пеша, С. М. Трусова. - К.: Академпрес, 1998. - С. 83 - 97.

2. Трусова С. М. Соціально - психологічні передумови суїцидальної поведінки сучасних підлітків // Психологія. Збірник наукових праць. Вип.1. - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 1998. - С. 142 - 146.

3. Трусова С. М. Психологічні механізми формування суїцидальної поведінки неповнолітніх // Психологія. Збірник наукових праць. Вип.1 (4).- К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. - С. 34 -38.

4. Трусова С. М. Первинна профілактика підліткових та юнацьких самогубств засобами психологічного тренінгу // Психологія. Збірник наукових праць. Вип.2 (5). - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. - С. 129 - 132.

5. Трусова С. М. Вплив сімейних стосунків на суїцидальну поведінку неповнолітніх // Психологія. Збірник наукових праць. Вип. 3 (6).- К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. - С. 177 - 181.

6. Трусова С. М. Суїцид і суїцидальна поведінка: до постановки проблеми // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі: Збірник наукових та науково-методичних праць. Вип. IV, том I. - Горлівка: ГДПІІМ, 1998. - С. 181 - 185.

7. Трусова С. М. Формування позитивного образу «Я» та профілактика суїцидальної поведінки (V розділ) // Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини/ Упорядники та авторський колектив: Л. С. Волинець, О. Г. Антонова - Турченко, І. Б. Іванова, Н. М. Комарова, І. В. Пеша, С. М. Трусова. - К.: НВФ «Студцентр», 1998. - С. 91 - 116.

8. Трусова С. М. До питання профілактики дитячих самогубств // Суїцидологія: теорія та практика. Збірник наукових статей / За ред. О. М. Морозова, А. П. Чуприкова. - К.: Видавництво КІВС, 1998. - С. 39 - 40.

9. Державна доповідь «Про становище дітей в Україні за підсумками 1997 року»/ Авторський колектив: Л. В. Балим, В. Т. Биковський, Л. С. Волинець, В. М. Глущенко, Л. П. Голік, І. Б. Іванова, Н. М. Комарова, І. В. Пеша, Л. Є. Пундик, С. М. Трусова, Ю. М. Якубова. - К.: НВФ «Студцентр», 1998. - 150 с.

10. Періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень конвенції ООН про права дитини / Авторський колектив: Л. В. Балим, В. Т. Биковський, Л. С. Волинець, В. М. Глущенко, Л. П. Голік, І. Б. Іванова, Н. М. Комарова, І. В. Пеша, Л. Є. Пундик, С. М. Трусова, Ю. М. Якубова. - К.: НВФ «Студцентр», 1998. - 213 с.

Трусова С. М. Соціально - психологічні передумови та профілактика суїцидальної поведінки підлітків та юнацтва. - Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. - Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2000.

Дисертацію присвячено дослідженню соціальних і психологічних передумов підліткових та юнацьких самогубств, а також заходів їхньої профілактики. З позицій вчинкового підходу розкрито психологічну сутність механізмів виникнення та попередження суїцидальних намірів неповнолітніх. Встановлено взаємозв'язок між особливостями формування суїцидальної поведінки та структурою ціннісно - мотиваційної сфери особистості. Розроблено та апробовано комплекс методик діагностування ознак суїцидального ризику, описані ознаки психологічних станів, які зумовлюють суїцидальну поведінку неповнолітніх. Розроблено систему психолого - корекційних заходів впливу на мотивацію суїцидальної поведінки підлітків та юнацтва з метою її дезактуалізації.

Ключові слова: самогубство, суїцидальна поведінка, мотивація суїцидальної поведінки, фрустрація потреб, емоційно - психологічні стани, ціннісно - мотиваційна структура особистості, «Я - концепція», психопрофілактика, психокорекція.

Трусова С. Н. Социально - психологические предпосылки и профилактика суицидального поведения подростков и юношества. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. - Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2000.

Диссертация посвящена исследованию социальных и психологических предпосылок подростковых и юношеских самоубийств, а также средств их профилактики. Доказана необходимость экспериментально - генетического подхода к исследованию самоубийств, когда суицидальное поведение изучается с точки зрения объективных процессов зарождения, причин возникновения, становления в жизненных ситуациях, функционирования и обновления либо возрождения.

Психологическая сущность механизмов возникновения и предупреждения суицидальных намерений несовершеннолетних раскрыта исходя из понимания

самоубийства как поступка, который направлен на лишение себя жизни, а суицидального поведения как поступковой активности личности, которую составляют ситуационный конфликт, направленность субъекта на определенное изменение ситуации, наличие борьбы мотивов, разрешающейся в поступке, и феномен последствия в случае суицидальной попытки.

Предпосылки подростковых и юношеских самоубийств условно разделены на факторы ближайшей социальной среды (семья), близкого окружения (школа, друзья), этносоциума и аффективные, когнитивные, поведенческие особенности жизнедеятельности несовершеннолетнего. Установлено, что до половины мотивов детских самоубийств относятся к сфере семьи. Причиной возникновения суицидального поведения могут быть потеря родителей, как следствие развода либо смерти, продолжительные конфликты между родителями, эмоциональная отчужденность членов семьи, гиперопека, физическое или сексуальное насилие со стороны взрослого.

Доказано, что переживание несовершеннолетним эмоциональной изолированности, аффективная напряженность, амбивалентность чувств, депрессивность (аффективный уровень), крайняя степень негативизма по отношению к себе, обусловленное стрессом сужение мышления, потеря смысла жизни, романтизация смерти (когнитивный уровень), ухудшение качества учебной и других видов деятельности, раздаривание личных вещей, необычные перемены в поведении, отдаление от близких людей (поведенческий уровень) могут быть признаками психологической готовности несовершеннолетнего к самоубийству.

Установлена взаимосвязь между особенностями формирования суицидального поведения и структурой ценностно - мотивационной сферы личности. Доказано, что самоубийства детей и молодежи мотивируются нарушениями системы потребностей и ценностей личности. Неудовлетворенность потребностей безопасности и защиты в родительской семье, общения с мамой, принадлежности к референтной группе, уважения и любви со стороны окружающих, уверенности в завтрашнем дне разрушает чувства самоуважения и самооценности подростка либо юноши, формируя тем самым ценностно - негативное отношение к себе и к своему дальнейшему существованию. Вероятность возникновения суицидального поведения увеличивается при своеобразном ценностно -позитивном отношении личности к феномену смерти.

Разработан и апробирован комплекс методик диагностики признаков суицидального риска, описаны показатели психологических состояний, которые обуславливают суицидальное поведение несовершеннолетних. Установлено, что с суицидальным риском коррелируют такие составные «Я - концепции» несовершенно-летнего как внутренняя конфликтность, расхождение между «Я реальным» и «Я идеальным», низкая самооценнность, постоянное самообвинение, негативное отраженное отношение к себе,

а также доминирование переживаний одиночества, отчуждения от ровесников, безнадежности, бессмысленности своего существования.

Разработана система психолого - коррекционных средств влияния на мотивацию суицидального поведения несовершеннолетних с целью ее дезактуализации. Доказана эффективность таких направлений профилактики подростковых и юношеских самоубийств, как расширение сферы самосознания личности (укрепление чувств самоуважения и любви к себе, развитие навыков самоанализа, самопонимания и саморегуляции); актуализация новых граней ценностно - мотивационной сферы (утверждение ценности индивидуальной жизни в целом, акцентирование своеобразности и неповторимости каждой личности, формирование личностной ответственности за будущие события); видоизменение отношения к феномену смерти (осознавание конечности существования и абсурдности намеренного приближения смерти). Разработан и апробирован психологический тренинг как средство профилактики детских и юношеских самоубийств. Доказано, что групповая форма занятий создает условия для формирования антисуицидальной мотивации несовершеннолетних путем осознания участниками типичности своих проблем, большего принятия личности товарища и своих индивидуальных особенностей, повышения сплоченности классного коллектива и обновления системы групповых ценностей.

Показана необходимость различий в выборе средств профилактики суицидального поведения несовершеннолетних в зависимости от временной и пространственной близости личности к поступку самоубийства (пресуицид, постсуицид, утрата близкого человека, который покончил жизнь самоубийством).

Ключевые слова: самоубийство, суицидальное поведение, мотивация суицидального поведения, фрустрация потребностей, эмоционально - психологические состояния, ценностно - мотивационная структура личности, «Я - концепция», психопрофилактика, психокоррекция.

Trusova S. M. Social and psychological preconditions and prevention of suicidal behavior of teenagers and youth. - Manuscript. The dissertation on gaining the Candidate of Science (Psychology) Degree 19.00.07 - Pedagogical and Age Psychology. - National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov, Kyiv, 2000.

The dissertation is devoted to research of social and psychological preconditions and means of prevention of teenagers and youth suicides. Psychological essence of mechanisms of occurrence and prevention of suicidal intentions is discussed in the dissertation from positions of the action theory. Interdependence between peculiarities of formation of suicidal behavior and

structure of personal values and motivation is established. A complex of diagnostic techniques of suicidal risk patterns is developed and approved. Diagnostic scale of emotional and states which cause suicidal behavior minor is offered. System of means of psychological correction that affect motivation of suicidal behavior of teenagers and youth with the purpose of its deactualization is developed.

Key words: suicide, suicidal behavior, the motivation of suicidal behavior, frustration of needs, emotional and psychological states, values and motivation structure of the person, «Me - concept » , psychological prevention, psychological correction.